

بررسی تطبیقی نقش حس دل‌بستگی به مکان در ارتقای تاب‌آوری اجتماعی

(نمونه‌های مورد مطالعه: آقاجانی بیگ، متخصصین و حصار امام شهر همدان)*

سیده عطیه موسویان^۱

کیانوش ذاکر حقیقی^{۲*}

اسدالله نقدی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۷/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۲/۱۲

چکیده

امروزه جوامع و افراد به‌صورت فزاینده‌ای آسیب‌پذیرتر شده و ریسک‌ها نیز افزایش یافته‌اند. لذا تلاش برای بازگشت سریع به شرایط اولیه، تاب‌آوری را بیش‌ازپیش حائز اهمیت می‌کند. از طرفی سیر تحولات در گذر زمان نشان می‌دهد که در گذشته، بشر علیرغم مشکلات و محدودیت‌هایی که با آن مواجه بوده است، با تعلق خاطر و دل‌بستگی به مکان، زمینه‌های مشارکت جمعی، مسئولیت‌پذیری و فداکاری برای مکان را فراهم می‌ساخته است. این پژوهش از نوع کاربردی است که با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به شناسایی شاخص‌ها و عوامل مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعی و حس دل‌بستگی به مکان و ارزیابی میزان آن‌ها در سه محله (از بافت فرسوده، غیررسمی و بافت جدید) شهر همدان می‌پردازد. در این پژوهش ابتدا از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، شاخص‌ها و عوامل مؤثر حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی، استخراج شدند و با تدوین و توزیع پرسشنامه، به‌منظور بررسی رابطه حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی از مدل‌سازی معادلات ساختاری توسط نرم‌افزار AMOS16 و SPSS18 استفاده شد که نتیجه حاکی از این است که بین دو متغیر مذکور، رابطه علیّ و مستقیم وجود دارد؛ ضریب تأثیر آن در محله آقاجانی بیگ، ۰/۸۸؛ در حصار امام، ۰/۷۴ و در متخصصین برابر با ۰/۷۷ می‌باشد بدین ترتیب میزان تأثیر حس دل‌بستگی به مکان در تاب‌آوری اجتماعی محلات شهری متفاوت است که این ارتباط در محله آقاجانی بیگ، بیشتر از دو محله دیگر است.

کلید واژه‌ها: اسکان غیررسمی، بافت جدید، بافت فرسوده، تاب‌آوری اجتماعی، حس دل‌بستگی به مکان.

۱- کارشناس ارشد طراحی شهری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

۲- دانشیار گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

۳- دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا

* نویسنده مسئول
Email: k.zakerhaghighi@gmail.com

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری سرکار خانم سیده عطیه موسویان به راهنمایی دکتر کیانوش ذاکر حقیقی و مشاوره دکتر اسدالله نقدی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان است.

۱. مقدمه

امروزه دستیابی به شهری ایده‌آل و آرمانی، با پرداختن به موضوعاتی همانند میزان آمادگی گذشت، تحمل و بردباری جامعه و افراد در مواجهه با مشکل، میزان اعتماد مردم به یکدیگر و به مدیران شهری و همچنین بررسی میزان تاب، توان و تحمل افراد در مواجهه با مشکلات و مخاطرات و توانایی بازیابی شرایط اولیه، به‌عنوان یکی از مسائل مهم در جهان مطرح است. از طرفی یکی از ویژگی‌های جهان معاصر مواجهه با انواعی از تهدیدها و مخاطرات است؛ این مخاطرات می‌توانند طبیعی همچون زلزله، قحطی، سونامی و طوفان و غیره باشد یا انسان ساخت چون تروریسم و خشونت‌های سازمان‌یافته و غیره باشد^۱. از این‌رو در ۲۲ ژانویه ۲۰۰۵، چارچوب طرح هیوگو برای عمل در سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۵ به تصویب استراتژی بین‌المللی کاهش بحران سازمان ملل متحد رسید که خود حرکتی مثبت در زمینه تاب‌آوری محسوب می‌شود. از زمان تصویب این لایحه قانونی، هدف اصلی برنامه‌ریزی برای مخاطره و کاهش خطر بحران، به نحوی بارز به سمت تمرکز روی ایجاد تاب‌آوری در جوامع گرایش پیدا کرده، نه کاهش آسیب‌پذیری (Mayunga, 2007: 4). در میان ابعاد مختلف تاب‌آوری شهری، یکی از مسائل مهم، پرداختن به بعد اجتماعی است. تاب‌آوری اجتماعی، توان گروه‌های اجتماعی در بازیابی خود پس از وقوع بحران و یا پاسخ مثبت دادن به سوانح است (رضایی، ۱۳۹۲). جریان‌ات اجتماعی اغلب در مکان رخ می‌دهد و یک شکل و بافت فضایی دارد (Cumming, 2011). لذا می‌توان چنین برداشت نمود که تاب‌آوری اجتماعی به‌عنوان یکی از ابعاد اصلی تاب‌آوری و نظریه مکان به‌صورت مستقیم با یکدیگر ارتباط دارند. همان‌طور که سیر تحولات در گذر زمان نشان می‌دهد که در گذشته، بشر علیرغم مشکلات و محدودیت‌هایی که با آن مواجه بوده است، اما به مکان زندگی خویش احساس تعلق داشته و آن را به‌عنوان گستره‌ای از کیفیت‌ها و معانی تجلی‌بخش ارزش‌های انسانی تجربه می‌کرده است؛ بنابراین، حس دلبستگی به مکان از جمله مهم‌ترین ابعاد رابطه انسان و مکان است؛ همچنین بین میزان دلبستگی فرد به مکان و توجه فرد به مکان، ارتباطی مستقیم وجود دارد، به این معنا که با افزایش دلبستگی فرد به یک مکان، میزان توجه و مراقبت فرد از مکان نیز افزایش می‌یابد و در این صورت است که زمینه برای تحقق تاب‌آوری اجتماعی، مهیا می‌شود.

۱. نقدی، اسداله (۱۳۹۴) «شهر و تاب‌آوری اجتماعی» روزنامه ایران، بیست و یکم دی ماه.

۱-۱. بیان مسئله

افزایش جمعیت شهرنشین و بلایای اتفاق افتاده در سالیان اخیر بیانگر این موضوع است که جوامع و افراد به صورت فزاینده‌ای آسیب‌پذیرتر شده و ریسک‌ها نیز افزایش یافته‌اند. در شرایطی که ریسک و عدم قطعیت‌ها در حال رشد می‌باشند، تاب‌آوری به‌عنوان مفهوم مواجهه با اختلالات، غافلگیری‌ها و تغییرات معرفی می‌شود و به دلیل پویا بودن واکنش جامعه در برابر مخاطرات، نوعی آینده‌نگری تلقی می‌شود؛ بنابراین دو نوع استراتژی برای مواجهه با سوانح وجود دارد که عبارتند از: استراتژی‌های پیش‌بینی و استراتژی‌های تاب‌آوری؛ اولی برای روبرو شدن با مشکلات و معضلات شناخته‌شده به کار می‌رود و دومی برای مقابله با مشکلات ناشناخته قابل ملاحظه‌ای باعث دوام و استحکام اجتماع می‌گردد. واکنش گروه‌های مختلف در یک اجتماع، در موارد بحرانی به دلیل تفاوت در سطح انعطاف‌پذیری آن‌ها متفاوت است.

احساس دل‌بستگی به مکان نیز می‌تواند به رفتارهای پاسخگو و تعاملات متعهدانه انسان در قبال مکان بیانجامد؛ بنابراین دل‌بستگی به مکان، نقش عمده‌ای در ایجاد و بالا بردن سطح مسئولیت‌پذیری، همکاری و خودیاری ساکنان محلات شهری دارد و شیوه‌ی کارآمدتری را برای حل مسائل و بهبود شرایط زندگی ارائه می‌کند. به لحاظ اجتماعی، زمینه‌ی مساعدی را فراهم می‌کند تا ساکنان بر امور جاری و محلی نظارت بیشتری داشته باشند و با علاقه‌ی بیشتری به مسائل اجتماعی پیرامون خود بپردازند (Perkins and Long, 2002: 124). به نقل از نقدی و همکاران، (۱۳۹۵: ۲۴). لذا تاب‌آوری اجتماعی شهرها و حتی بافت‌های مختلف شهری به دلیل تفاوت در میزان حس دل‌بستگی به مکان، توان سرمایه‌های اجتماعی، پیوند و سازوکارهای اجتماعی و عواملی چون تجربیات، اعتماد، مشارکت، آگاهی و ... می‌تواند در برابر مخاطرات متفاوت باشد (لقمان و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۶).

از این رو هدف این پژوهش، بررسی تطبیقی نقش حس دل‌بستگی به مکان در ارتقای تاب‌آوری اجتماعی در سه محله از سه بافت شهری مختلف شامل بافت فرسوده، جدید و غیررسمی که در آن‌ها معیارهایی قابل قیاس از نظر ساختار اجتماعی، فرهنگی، کالبدی و ... وجود دارد، می‌باشد و با این فرضیه که بین تاب‌آوری و حس دل‌بستگی به مکان رابطه معناداری وجود دارد، به دنبال پاسخگویی به پرسش‌های زیر است:

۱- عوامل و معیارهای تأثیرگذار در حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی در محلات شهری کدامند؟

- ۲- ضریب تأثیر عوامل اصلی حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی در نمونه‌های مطالعاتی به چه میزانی است؟
- ۳- آیا حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی در محلات فرسوده، جدید و غیررسمی دارای تأثیرات متفاوتی می‌باشد؟

۲. روش پژوهش

این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و از نظر نحوه گردآوری اطلاعات، توصیفی و پیمایشی و از نوع تحلیلی و همبستگی و مبتنی بر مدل معادلات ساختاری است؛ که با روش اسنادی- کتابخانه‌ای- میدانی (پیمایشی)، با مراجعه به اسناد و منابع داخلی و خارجی و همچنین توزیع پرسشنامه به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده در نمونه‌های موردی، انجام گرفته است.

جامعه آماری تحقیق ساکنان محلات مورد مطالعه هستند و تعیین حجم نمونه در این تحقیق، از طریق فرمول کوکران معادل ۳۸۴ خانوار، برآورد شده است که در مرحله‌ی بعد با توجه به سهم هر محله از کل خانوارهای شهر، تعداد خانوارهای نمونه به نسبت از محله‌های نمونه مطابق جدول ۱ تعیین شدند و افراد پاسخگو به پرسشنامه خانوار، به صورت یک عضو از یک خانوار ساکن در محله به صورت تصادفی انتخاب شدند. در ادامه با استفاده از نرم‌افزارهای AMOS16 و SPSS18 اطلاعات و داده‌های جمع‌آوری شده به منظور تحقق اهداف تحقیق در قالب طیف لیکرت مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند که مراحل روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در ذیل ارائه می‌شود:

- استخراج معیارها و شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی و دل‌بستگی به مکان، براساس مطالعات کتابخانه‌ای- اسنادی؛
- تدوین پرسشنامه باهدف تعیین میزان تأثیر عوامل دو متغیر مذکور و تکمیل آن‌ها توسط ساکنان نمونه‌های مطالعاتی؛
- تحلیل اطلاعات پرسش‌نامه‌های تکمیل شده توسط شهروندان در نرم‌افزارهای AMOS16 و SPSS18؛
- ارائه پیشنهاداتی در خصوص ارتقای تاب‌آوری اجتماعی و دل‌بستگی به مکان، با توجه به مقدار بارهای عاملی و میزان تأثیرگذاری شاخص‌ها (منتج از تحلیل اطلاعات) در خروجی نرم‌افزار اموس.

جدول ۱: حجم خانوارهای نمونه به تفکیک سه محله

منطقه	نام محله	تعداد پرسشنامه
۲	آقاجانی بیگ	۸۷
۴	حصار امام	۱۹۲
۱	متخصصین	۱۰۵
جمع کل		۳۸۴

۳. مبانی نظری

۳-۱. دلبستگی به مکان

در لغت‌نامه دهخدا در تعریف واژه دلبستگی، حالت و چگونگی دلبسته؛ محبت و رغبت و دوستی و مودت و عشق آمده است و در تعریف لغت مکان، در لغت‌نامه معین به معنی محل استقرار و جایگاه اشاره شده است. واژه دلبستگی به مکان به تأثیر عاطفی یک مکان اشاره دارد که افراد به لحاظ حسی و فرهنگی به آن جذب می‌شوند. تأثیر حسی، عاطفی و درونی مکان بر انسان، مرکز تفکر دلبستگی مکان است، چراکه انسان می‌تواند به یک شیء، خانه، ساختمان، محله و یا یک قرارگاه طبیعی، جذب شود (دانشپور، ۱۳۸۸). این معنی یک نوع ارتباط نمادین با مکان است که انسان‌ها با ارائه معانی عاطفی و حسی مشترک فرهنگی در یک مکان می‌توانند این ارتباط و دلبستگی را ایجاد کنند (Low and Altman, 1992: 5).

دلبستگی به مکان در امتداد حس مکان به وجود می‌آید؛ در حقیقت، احساس تعلق و دلبستگی به مکان، سطح بالاتری از حس مکان است که در هر موقعیت و فضا به‌منظور بهره‌مندی و تداوم حضور انسان در مکان، نقش تعیین‌کننده‌ای می‌یابد (فلاح، ۱۳۸۵: ۶۰)؛ همچنین یک بعد از کلیت حس مکان و وابستگی عاطفی مثبت است که بین فرد و مکان توسعه می‌یابد (Stedman, 2003: 674). دلبستگی به مکان برخاسته از فعالیت‌ها و تعاملات بین انسان-مکان و انسان-انسان در یک مکان خاص است (Relph, 1976; Low and Altman, 1992) و با تأثیر متقابل احساسات، دانش، باورها و رفتارها، با مکانی خاص سروکار دارد (Proshansky et al., 1983: 155). چنان‌که اهرنزن، آن را ارتباط بین مکان، فرد، دانش اجتماعی و باورهای وی می‌داند (Ahrentzen, 1992: 113). علاوه بر این بین میزان دلبستگی فرد به مکان و توجه او به آن، ارتباطی مستقیم وجود دارد، به این معنا که با افزایش دلبستگی فرد به یک مکان، میزان توجه و مراقبت فرد از آن نیز افزایش می‌یابد (Mesch and Manor, 1998: 509).

از سوی دیگر، در عین حال که دل‌بستگی به مکان برخاسته از ارتباطات حسی فرد با مکان بر پایه "خود" و فعل‌وانفعالات درونی او در هنگام مواجهه با مکان می‌باشد، به میزان تعلق اجتماعی فرد نیز بستگی دارد (Kyle et al., 2004: 216). تا آنجا که این واژه معادل واژه‌هایی چون دل‌بستگی اجتماعی و حس تعلق اجتماعی و حس مکان نیز به کار می‌رود. شوماخر و همکارش نیز این واژه را وابستگی عاطفی مثبت بین فرد و مکان بیان می‌کنند که گروه‌های اجتماعی، مطلوبیت کالبدی، شخصیت فرد و موقعیت دریافت شده از محل زندگی وی در آن نقش دارند (Shumaker and Taylor, 1983: 119). دل‌بستگی به مکان به واسطه علاقه، شناخت و تجربه فرد نسبت به مکان براساس ویژگی‌های فرد، گروهی و فرهنگی مختلف و ارتباطات اجتماعی بین آن‌ها ساخته می‌شود (Low and Altman, 1992: 2). در واقع این امر براساس تعامل شناختی، عاطفی و رفتاری بین افراد، گروه‌ها و مکان کالبدی- اجتماعی، به صورت آگاهانه و ناآگاهانه در طول زمان شکل می‌گیرد و در میان ارتباط عاطفی بین فرد و مکان، نحوه قضاوت، ترجیحات و شناخت از مکان، برقرار می‌شود (Riley, 1992: 23). در جدول ۲ به استخراج و مستندسازی شاخص‌های حس دل‌بستگی به مکان می‌پردازیم.

جدول ۲: مستندسازی شاخص‌های حس دل‌بستگی به مکان (منبع: نگارندگان)

نقدی، وحدت و سجادزاده، ۱۳۹۵	سجادزاده، ۱۳۹۲	Chawla, 1992; Marcus, 1992	Bonaiuto et al., 1999	Riley, 1992	Kyle et al., 2004	Williams & Vaske, 2003	Ahrentzen, 1992	Low & Altman, 1992	Tuan, 1980	Steele, 1981	Bassett, 2011	Zarin, 2010	Deutsch, Yoon & Goulias, 2010	Qian, Zhu & Liu, 2011	Scannell & Gifford, 2010	صاحب‌نظران	شاخص‌ها	رشته
*	*	*		*	*			*	*						*	خاطرات مشترک با مکان و سایرین	کیفیت - کیفیت تجربه	
					*	*	*					*		*	باور و ارزش‌ها			
												*		*	معنا			
*				*			*	*	*			*		*	شناخت و دانش افراد در ارتباط با مکان			
*				*				*	*						تجربیات (مثبت) گذشته			
*			*												ریشه‌داری در مکان			
*			*	*		*									آشنایی با مکان			
*	*	*	*		*			*							هویت مکان			
						*					*		*	*	احساس غرور و عزت‌نفس نسبت به مکان	کیفیت - کسب تجربه		
						*					*		*	*	علاقه نسبت به مکان			
	*							*					*	*	آسایش و شادی			
						*					*	*	*	*	میل به ماندن در مکان			
													*	*	حس امنیت			
													*	*	میل به دفاع			

*	*				*											برآورده شدن نیازها	مؤلفه عملکردی - رفتاری
		*	*		*											رضایتمندی از مکان	
					*											وابستگی اجتماعی	
*		*	*		*		*	*					*			فعالیت و تعاملات اجتماعی	
*		*														مشارکت در فعالیت‌های خاص	
*										*						عوامل کالبدی	
		*			*											خصوصیات جمعیت شناسانه	
*																شخصیت مکان	

۳-۲. تاب‌آوری اجتماعی^۱

واژه «تاب‌آوری»^۲ اغلب به مفهوم «بازگشت به گذشته» به کار می‌رود که در اوایل قرن ۱۷ میلادی از ریشه resilio به معنای جهش و به حال خود بازگشتن گرفته شده است (Holling, 1973). در فرهنگ آکسفورد به معنای توانایی مردم یا چیزها به این منظور که بعد از حوادث ناگوار مانند شوک، آسیب و... به سرعت به احساس بهتری دست یابند و نیز به معنای توانایی مواد به منظور بازگشت به حالت اولیه بعد از خم شدن، کشش و یا فشرده شدن معنا شده است (Oxford, 2005: 1300). در اینکه کلمه تاب‌آوری مربوط به کدام حوزه علمی است بحث وجود دارد. این کلمه را نخستین بار هولینگ، نظریه‌پرداز بوم‌شناختی در سال ۱۹۷۳ در مطالعات اکولوژیکی به کار گرفت (رضایی، ۱۳۹۲؛ Holling, 1973)؛ اما به مرور زمان، این مفهوم وارد علوم دیگر از جمله فیزیک، مطالعات روان‌شناختی، مطالعات اقتصادی و اجتماعی شد و با مفاهیم متعدد دیگر مورد استفاده قرار گرفت. با گذشت چند دهه از مطرح شدن این مفهوم، هنوز تعریف یکپارچه و واحدی از آن ارائه نشده است (Masten and Powell, 2003).

اگرچه تفسیرهای موجود برای این واژه، پیچیده و متنوع هستند؛ اما آنچه مسلم است، ارتباط نزدیک میان مفاهیم مخاطرات، تاب‌آوری و محیط مصنوع وجود دارد. در این راستا در نظر گرفتن تاب‌آوری به‌عنوان توانایی سازمان‌دهی به تهدیدات ناشی از وقوع سوانح و همچنین توانایی جذب تنش‌ها و پایداری در برابر سوانح و همچنین جرایم (کریمی و روشنایی، ۱۳۹۵: ۵۸)، در عین حفظ کارایی اصلی مورد توجه ویژه است؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که مشخصه بازگشتن به موقعیت و شرایط پیش از سانحه، همچنین بهبود بخشی به وضعیت آن در راستای توسعه هرچه بیشتر را در سیستم‌ها تاب‌آوری می‌نامند (Amaratunga and Haigh, 2011: 5-14). بطوریکه کارپنتر و همکارانش^۳ آن را، میزان توانایی سیستم برای سازمان‌دهی و تجدید خود در شرایط مختلف و ایجاد و افزایش ظرفیت یادگیری و تقویت سازگاری با شرایط می‌دانند (Carpenter et al., 2001).

به‌طور کلی نظریه تاب‌آوری در علوم فیزیکی، اجتماعی و همچنین سیاست عمومی به‌عنوان مفهومی مهم همواره مطرح شده است. در حال حاضر تعاریف متعددی از این واژه مطرح می‌شود و در تمام تعاریف متعددی که در مورد تاب‌آوری وجود دارد بر تفاوت تاب‌آوری و مقاومت تأکید شده است. در این تعاریف دو نکته مهم عمومیت دارد: اول تاب‌آوری به‌عنوان یک ایده

1. Social Resilience
2. Resilience
3. Carpenter

فرایندمحور که بهتر از فرآورده محور است مطرح می‌گردد و دوم اینکه تاب‌آوری به‌عنوان مفهومی در معنای سازگاری مطرح می‌شود که نسبت به پایداری و ثبات (مقاومت) ارجحیت دارد (Norris et al., 2008: 129-130).

از این رو اگر توجه به جنبه‌های اجتماعی در تاب‌آوری بیشتر از توجه به زیرساخت‌های کالبدی و فیزیکی در مدیریت بحران اهمیت نداشته باشد، دست کم به همان اندازه حائز اهمیت است (Lucini, 2013: 255). لذا مفهوم تاب‌آوری گام به گام تکامل یافت و توجه از مفهوم اولیه اکولوژیکی آن به سمت مفهوم اجتماعی - اکولوژیکی و سپس به سمت مفهوم اجتماعی جلب گردید (Keck and Sakdapolrak, 2013: 9). اصطلاح تاب‌آوری اجتماعی اولین بار توسط ادگر مطرح شد. وی تاب‌آوری اجتماعی را به‌عنوان توانایی گروه‌ها و یا جوامع برای مقابله با تنش‌های خارجی و اختلالات در مواجهه با تغییرات اجتماعی، سیاسی و زیست‌محیطی تعریف می‌کند (Adger, 2000: 1). با وجود ابهامات زیاد در تعریف و شاخص‌سازی این مفهوم، لیکن همه تعاریف موجود به ظرفیت‌های افراد، سازمان‌ها و یا جوامع برای تحمل کردن، جذب کردن، تطبیق و تبدیل در برابر تهدیدات اجتماعی از هر نوع، توجه دارند (Keck and Sakdapolrak, 2013: 9).

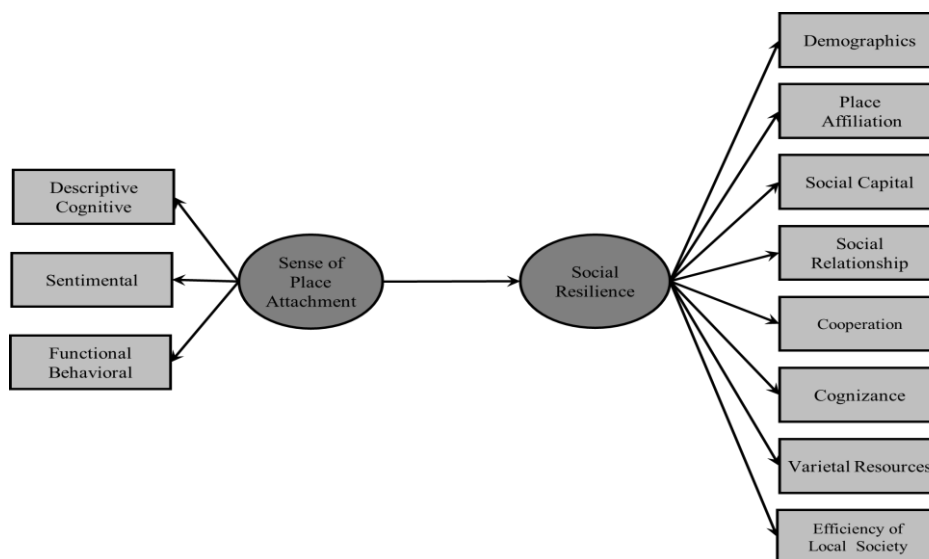
لذا به‌طور کلی، در ارائه تعریف واحد از تاب‌آوری اجتماعی باید به این موارد توجه داشت:

- ۱- تاب‌آوری اجتماعی، ویژگی ذاتی و توانایی واحدهای اجتماعی یک جامعه است؛
- ۲- این موضوع، واکنش جامعه برای پاسخگویی به تنش، اختلالات و تغییرات و همچنین به‌منظور بازتوانی سریع (توانایی انعطاف، سازگاری و انطباق با موقعیت و برگشت به حالت ایده‌آل) است؛
- ۳- هدف، به حداقل رساندن اختلالات اجتماعی و کاهش ازهم‌گسیختگی و خلق شرایط مثبت است؛
- ۴- این موضوع به همراه سرمایه اجتماعی، مشارکت جمعی، دلبستگی به مکان، آگاهی/دانش و مهارت، همبستگی اجتماعی، عدالت و برابری، حمایت اجتماعی و همیاری محقق می‌شود. در جدول ۳ به استخراج و مستندسازی شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی می‌پردازیم و در ادامه با توجه به معیارها و شاخص‌های ارائه شده در رابطه با موضوع (جدول ۲ و ۳)، مدل مفهومی پژوهش حاضر به‌منظور بررسی ارتباط حس دلبستگی به مکان در تاب‌آوری اجتماعی محلات شهری مطابق شکل ۱ تدوین و تبیین می‌شود.

جدول ۳: مستندسازی شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی (منبع: نگارندگان)

شاخص‌ها	صاحب‌نظران	ره‌آپتوم
جنسیت		
سن		
میزان تحصیلات		
پوشش سلامتی		
حس تعلق		
تعهد و فداکاری		
هویت		
حس امنیت		
اعتماد		
مشارکت اجتماعی		
همبستگی اجتماعی		
شبکه‌های اجتماعی		
همکاری و مشارکت شهروندان		
الحاق حق مردم به شهر		
تعاملات اجتماعی		
خلاقیت، مهارت‌ها و تجربیات		
پیش‌بینی تنش		
	(Godschalk, 2003); (Morrow-Howell et al., 2011); (Ainuddin & Routrav, 2012)	*
	Grootaert et al., 2005)	*
	Kuhlicke et al., 2011)	
	Cutter, 2008)	*
	Arefi, 2011)	
	Norris et al., 2008)	*
	Cinner et al., 2009)	*
	Twige, 2007)	
	Ross et al., 2010)	*
	Adger, 2000)	*

			*	*				*		دسترسی بالای ساکنان به منابع	مکان
					*			*		منابع متنوع، توزیع درآمد	
					*			*		عدالت در پخش منابع	
							*			مدیریت یا حفظ عملکرد	کارایی جامعه
						*	*			انعطاف‌پذیری	

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق (منبع: نگارندگان)

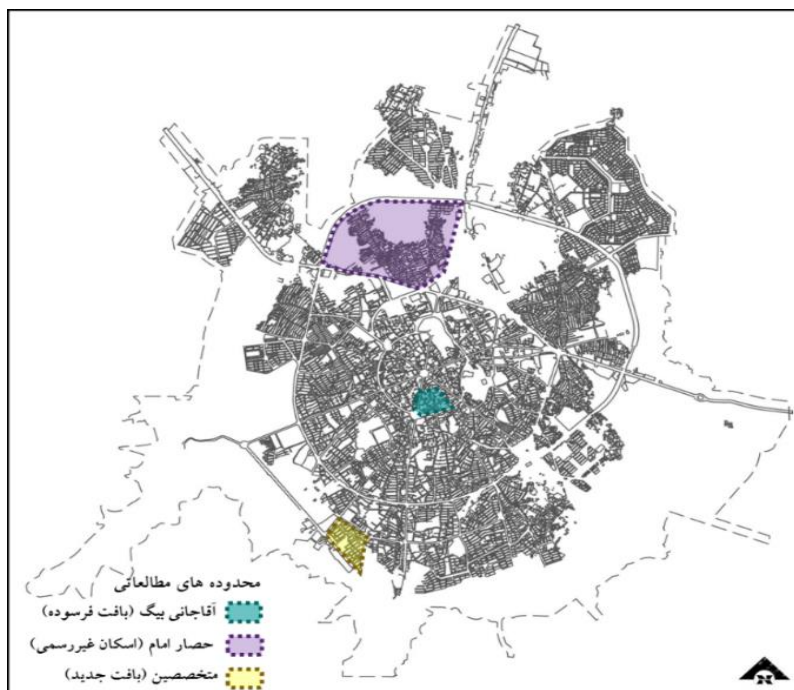
محدوده پژوهش

شهر همدان نیز مانند بسیاری از شهرهای ایران دارای بافتی چندگانه از بافت فرسوده، جدید و اسکان غیررسمی می‌باشد. در این پژوهش برای مقایسه تطبیقی به بررسی محله آقاجانی بیگ از منطقه ۲، نمونه‌ای از بافت فرسوده (به‌عنوان بخش‌هایی از بافت‌های شهری که کیفیت کالبدی و کارکردی آن‌ها کاهش یافته یا منحل گردیده است)، حصار امام از منطقه ۴، نمونه‌ای از اسکان غیررسمی (به‌عنوان سکونت‌گاه‌هایی با اقامت‌گزینی بدون اجاره مالک زمین، معمولاً بدون یک طرح رسمی و بدون مطابقت با قوانین و مقررات، استانداردهای برنامه‌ریزی و اغلب موقتی) و متخصصین از منطقه ۱ شهر همدان، نمونه‌ای از بافت جدید (به‌عنوان بافت‌هایی که

به صورت برنامه ریزانه و با طرح و نقشه‌های مهندسی شکل گرفته‌اند و عمدتاً محصول فعالیت‌های شهرسازی چهار دهه اخیر در شهرهای ایران است) می‌پردازیم؛ که در جدول ۴ مشخصات این مناطق و در شکل ۲ موقعیت مکانی این محلات در شهر همدان نمایش داده می‌شود.

جدول ۴: مشخصات مناطق چهارگانه شهر همدان (منبع: پورتال جامع شهرداری همدان)

مشخصات منطقه شهری	وسعت	جمعیت (مطابق با سالنامه آماری ۱۳۹۳)	تعداد محلات	تعداد نواحی
منطقه ۱	۳۹۹/۱۷۳۸ هکتار	۱۲۰,۱۸۷ نفر	۱۹ محله	۳ ناحیه
منطقه ۲	۶۰۷/۱۲۳۶ هکتار	۱۵۶,۲۱۵ نفر	۱۷ محله	۳ ناحیه
منطقه ۴	۸۱۴/۱۵۱۰ هکتار	۱۳۱,۱۲۲ نفر	۱۹ محله	۳ ناحیه

شکل ۲: موقعیت مکانی محلات مورد مطالعه در شهر همدان

۴. یافته‌های پژوهش

به منظور بررسی روایی پرسشنامه از روش روایی محتوایی استفاده شده است، در این مرحله به منظور نیل به روایی محتوایی از نظر خبرگان بهره‌برداری گردیده است. در این راستا کیفیت و کمیت سؤالات توسط اساتید مربوطه و خبرگان و متخصصان مورد بررسی و تأیید قرار گرفته

است پس از این مرحله و اعمال اصلاحات مورد نیاز، پرسشنامه نهایی تدوین شده است. لازم به ذکر است که در مرحله دوم به منظور اطمینان بیشتر از روایی از روش تحلیل اکتشافی و همچنین آزمون‌های روایی همگرا و واگرا استفاده شده است. پایایی پرسشنامه نیز، به کمک نرم‌افزار SPSS و از طریق آلفای کرونباخ مورد آزمون و با کسب عدد ۰,۸۷۲، مورد تأیید قرار گرفت. در ادامه و قبل از بررسی فرضیه پژوهش برای بررسی نرمال بودن متغیرهای پژوهش از آزمون کولموگروف-اسمیرنف استفاده گردید. آزمون اسمیرنف کولموگروف (توزیع داده‌ها)، برای گرفتن مجوز لازم جهت استفاده از ضریب همبستگی پیرسون بر متغیرهای مستقل و وابسته اعمال می‌گردد تا نرمال بودن اطلاعات اثبات گردد؛ که با توجه به کم‌تر بودن سطح معناداری متغیرها از ۰,۰۵، مشخص می‌شود که متغیرها دارای توزیع نرمال هستند و شرایط استفاده از آمارهای پارامتری را دارند. برای آزمون فرضیه پژوهش از ضریب همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. ضریب همبستگی یکی از معیارهای مورد استفاده در تعیین همبستگی دو متغیر است. ضریب همبستگی شدت رابطه و همچنین نوع رابطه (مستقیم یا معکوس) را نشان می‌دهد. این ضریب بین ۱ تا -۱ است و در صورت عدم وجود رابطه بین دو متغیر برابر صفر است. همچنین از سطح معنی‌دار ۰/۰۵ برای قضاوت در مورد فرضیه پژوهش استفاده شده، یعنی اگر مقدار احتمال بزرگ‌تر از مقدار ۰/۰۵ باشد، فرض H_0 پذیرفته و اگر مقدار احتمال کوچک‌تر از مقدار ۰/۰۵ باشد فرض H_0 رد و فرض H_1 (فرض تحقیق) پذیرفته می‌شود.

جدول ۵: همبستگی بین متغیرهای حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی

		تاب‌آوری اجتماعی
حس دل‌بستگی به مکان	Pearson Correlation (ضریب همبستگی)	۰/۷۴۲
	Sig (سطح معناداری)	۰/۰۰۰
	N (تعداد جمعیت آماری)	۳۸۴

بنابراین با توجه به آزمون همبستگی پیرسون، سطح معناداری به دست آمده که کمتر از ۰/۰۵ ($Sig = 0 < 0.05$) می‌باشد. از این رو با سطح اطمینان ۹۵٪ می‌توان گفت که بین متغیر حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد، شدت همبستگی بین دو متغیر مذکور ۰/۷۴۲+ است (ضریب همبستگی مثبت به دست آمده) که این عدد بیانگر رابطه مستقیم بین حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی است؛ یعنی با افزایش یکی، متغیر دیگر هم افزایش می‌یابد. در نهایت، فرض H_0 رد و فرض H_1 (فرض تحقیق) تأیید

می‌شود و می‌توان گفت: حس دلبستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی رابطه‌ای معنادار و مثبت وجود دارد.

در ادامه با استفاده از شاخص‌های برازندگی الگوهای معادلات ساختاری تحلیل مسیر صورت می‌گیرد. ابزار اصلی گردآوری اطلاعات در این پژوهش، پرسشنامه است که در قالب طیف لیکرت تدوین و بررسی شده‌اند؛ سپس داده‌های حاصل، از طریق مدل معادلات ساختاری برای تعیین میزان بارهای عاملی و ضریب همبستگی شاخص‌ها توسط نرم‌افزارهای SPSS و AMOS مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. مدل معادلات ساختاری یک رویکرد آماری جامعی برای آزمون فرضیه‌هایی درباره روابط بین متغیرهای مشاهده شده^۱ و متغیرهای مکنون^۲ می‌باشد. نرم‌افزار آموس ضمن آنکه ضرایب مجهول مجموعه معادلات ساختاری خطی را برآورد می‌کند؛ برای برازش مدل‌هایی که شامل متغیرهای مکنون، خطاهای اندازه‌گیری در هر یک از متغیرهای وابسته و مستقل، علیت دوسویه، هم‌زمانی و وابستگی متقابل است، طرح‌ریزی گردیده است. برای ارزیابی برازندگی الگوی معادلات ساختاری از چند شاخص استفاده می‌شود؛ که به کمک آن‌ها می‌توان درباره کل مدل و قابل قبول بودن یا غیرقابل قبول بودن آن قضاوت نمود. اگر یکی از این شاخص‌ها قابل قبول نباشد دلیلی بر رد مدل نخواهد بود، بلکه نشان‌دهنده‌ی ضعف نسبی مدل است و این ضعف ممکن است ریشه در مسائل و مشکلاتی داشته باشد که از نمونه‌گیری، جمعیت نمونه یا عوامل دیگر نشات گرفته است. در این پژوهش به منظور بررسی معناداری مدل، از سه شاخص مهم نیکویی برازش^۳ استفاده شد؛ معناداری کای اسکوئر^۴ که مقدار کوچک‌تر از ۰/۰۵ آن نشان‌دهنده‌ی تأیید مدل اندازه‌گیری است؛ کای اسکوئر بهنجار شده (CMIN/DF) که مقدار بین ۱ تا ۵ آن سبب تأیید مدل می‌شود و که هرچه بین ۲ تا ۳ باشد بهتر است، شاخص برازش تطبیقی (CFI) که مطلوب است بیشتر از ۰/۹ باشد، ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA^۵) که در بهترین حالت باید کمتر از ۰/۰۵ باشد، اما براساس مطالعات تجربی، میزان کوچک‌تر از ۰/۰۸ آن گویای معناداری مدل است (Vandenberg and Lance, 2000).

-
1. Observed Variables
 2. Latent Variables
 3. Goodness-of-fit
 4. Chi-Square
 5. Root Mean Square Error of Approximation

جدول ۶: کدهای راهنمای مدل ترسیمی حس دلبستگی به مکان در مدل‌سازی معادلات ساختاری

حس دلبستگی به مکان (Sense of Place Attachment)													
حسی - عاطفی						توصیفی - شناختی						معیار	
Sentimental						Descriptive - Cognitive						کد	
میل به دفاع	حس امنیت	میل به ماندن در مکان	آسایش و شادی	علاقه نسبت به مکان	احساس غرور و عزت‌نفس نسبت به مکان	هویت مکان	آشنایی با مکان	ریشه‌داری در مکان	تجربیات (مثبت) گذشته	شناخت و دانش افراد در ارتباط با مکان	باورها و ارزش‌ها	خاطرات مشترک با مکان و سایرین	شاخص
S25	S24	S23	S22	S21	S20	DC19	DC11 - DC9- DC10	DC12 - DC13 -DC14	DC18	DC17	DC16	DC15	کا

عملکردی - رفتاری							معیار
Functional - Behavioral							کد
شخصیت مکان	خصوصیات جمعیت شناسانه	عوامل کابندی	مشارکت در فعالیت‌ها	فعالیت و تعاملات اجتماعی	وابستگی اجتماعی	رضایتمندی از مکان	شاخص
FB32	FB1 - FB2 - FB3 - FB4 - FB5 - FB6 - FB7	FB31	FB30	FB29	FB28	FB27	FB26
							کا

جدول ۷: کدهای راهنمای مدل ترسیمی تاب‌آوری اجتماعی در مدل‌سازی معادلات ساختاری

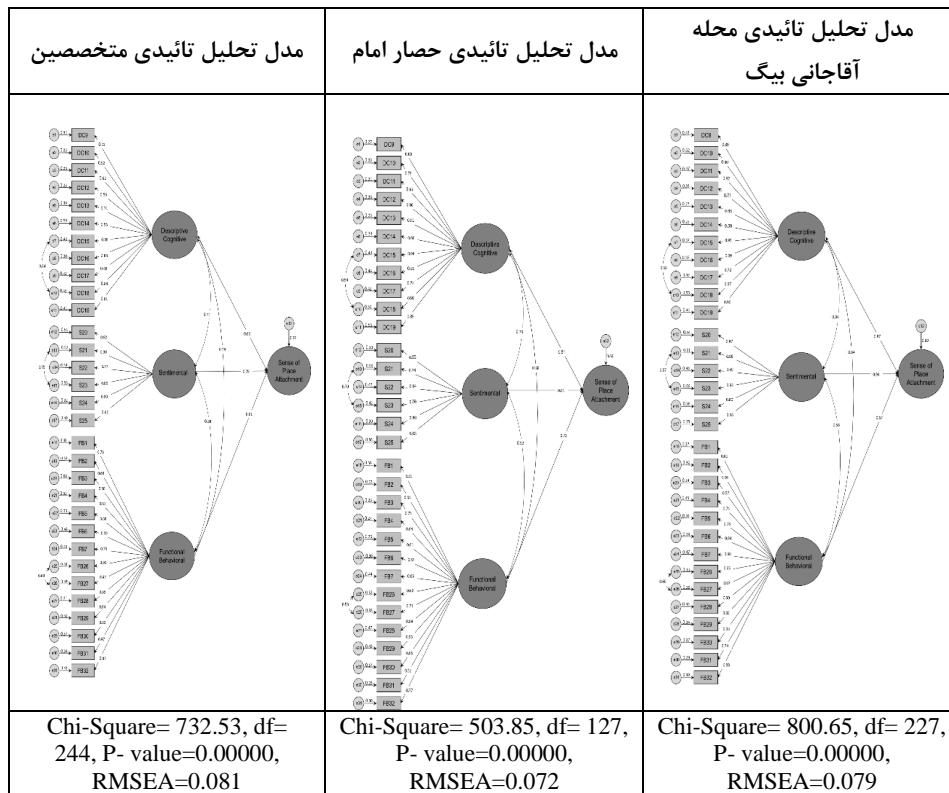
تاب‌آوری اجتماعی (Social Resilience)														
سرمايه اجتماعي				دلبستگی به مکان				ویژگی‌های جمعیتی				معیارها		
Social Capital				Place Affiliation				Demographics				کد		
شبکه‌های اجتماعی	همبستگی اجتماعی	مشارکت اجتماعی	اعتماد	حس امنیت	هویت	تعهد و فداکاری	حس تعلق	پوشش سلامتی	وضعیت تأهل	میزان تحصیلات	قومیت	سن	جنسیت	شماره
SC35	SC28	SC34	SC33	PA25	PA19	PA24	PA21	D8	D7	D4	D3	D2	D1	۴

کارایی جامعه محلی		منابع			آگاهی		مشارکت		روابط اجتماعی	معیارها
Society Efficiency of Local		Varietal Resources			Cognizance		Cooperation		Social Relationship	کد
انعطاف‌پذیری	مدیریت یا حفظ عملکرد	عدالت در پخش منابع	تنوع منابع	دسترسی بالا ساکنان به منابع	پیش‌بینی تنش	خلاقیت، مهارت‌ها	احقاق حق مردم به شهر	همکاری و مشارکت	تعاملات اجتماعی	شماره
ELS44	ELS43	VR42	VR41	VR40	C39	C38	Co37	Co30	SR36	۴

- عوامل مؤثر و ضریب همبستگی معیارهای حس دلبستگی به مکان در محلات مورد مطالعه همان‌گونه که مشاهده می‌شود کلیه گویه‌های دلبستگی به مکان در محلات از لحاظ آماری معنادار بوده ($P < 0.05$) و دارای رابطه‌ی علیّ با معیارهای خود هستند که این معناداری پارامترها را تأیید می‌کند. با توجه به داده‌های حاصل و اندازه‌گیری مؤلفه‌های دلبستگی به مکان (شکل ۳) می‌توان بارهای (وزن) مؤثر معیارها را طبق جدول زیر ارائه کرد (جدول ۸). همان‌طور که مشاهده می‌شود، معیار حسی - عاطفی در محله آقاجانی بیگ، معیار توصیفی - شناختی در حصار امام و معیار عملکردی - رفتاری در متخصصین، بیشترین بار و وزن را نسبت به سایر معیارهای گروه خود در محلات مورد مطالعه داشته‌اند.

جدول ۸: بارگذاری عوامل مؤثر حس دلبستگی به مکان در محلات مورد مطالعه

متخصصین		حصار امام		محله آقاجانی بیگ	
وزن	معیار	وزن	معیار	وزن	معیار
۰/۶۰	توصیفی - شناختی	۰/۸۱	توصیفی - شناختی	۰/۸۷	توصیفی - شناختی
۰/۷۹	حسی - عاطفی	۰/۶۱	حسی - عاطفی	۰/۹۴	حسی - عاطفی
۰/۹۱	عملکردی - رفتاری	۰/۷۳	عملکردی - رفتاری	۰/۶۷	عملکردی - رفتاری

شکل ۳: مدل تحلیل عاملی تأییدی و ضریب همبستگی مؤلفه‌های حس دل‌بستگی به مکان در محلات مورد مطالعه

جدول ۹: شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی با بیشترین ضریب تأثیر در محلات مورد مطالعه

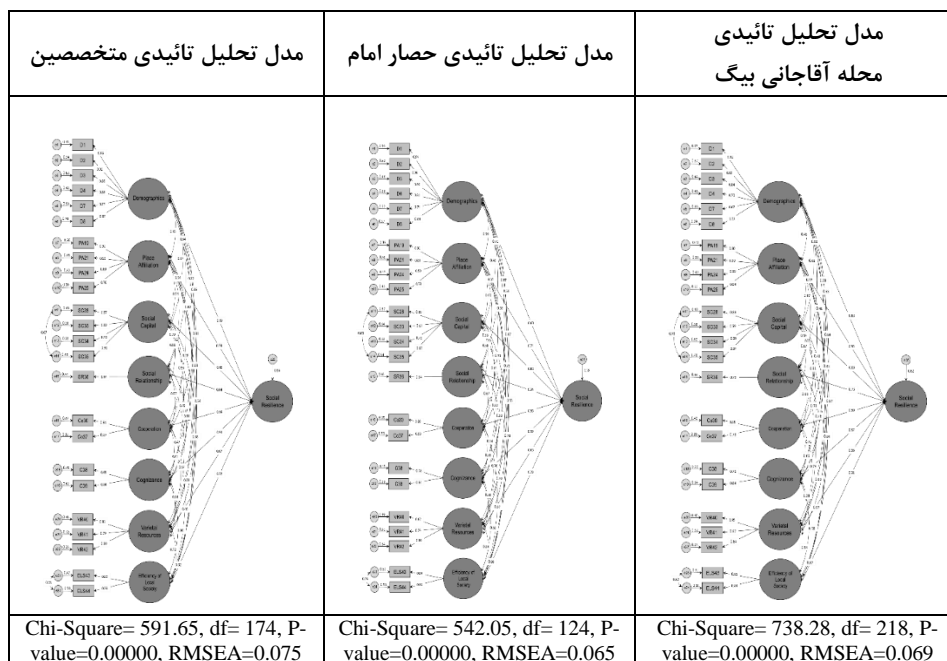
متخصصین		حصار امام		محله آقاجانی بیگ	
ضریب همبستگی	شاخص	ضریب همبستگی	شاخص	ضریب همبستگی	شاخص
۰/۹۷	عوامل کالبدی	۰/۹۶	دفعات حضور در مکان	۰/۹۷	تجربیات خوشایند گذشته

• عوامل مؤثر و ضریب همبستگی معیارهای تاب‌آوری اجتماعی در محلات مورد مطالعه با توجه به داده‌های حاصل و اندازه‌گیری مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی (شکل ۴) می‌توان بارهای (وزن) مؤثر معیارها را طبق جدول زیر ارائه کرد (جدول ۱۰). همان‌طور که در جدول ۱۰ و شکل ۴ مشاهده می‌شود، معیارهای دل‌بستگی به مکان، کارایی جامعه محلی و سرمایه اجتماعی در محله آقاجانی بیگ، معیار روابط اجتماعی، مشارکت اجتماعی و سرمایه اجتماعی

در حصار امام و معیار آگاهی، تنوع منابع و روابط اجتماعی در متخصصین، به ترتیب بیشترین بار و وزن را نسبت به سایر معیارهای گروه خود در محله مورد مطالعه داشته‌اند.

جدول ۱۰: بارگذاری عوامل مؤثر تاب‌آوری اجتماعی در محلات مورد مطالعه

متخصصین		حصار امام		محله آفاجانی بیگ	
وزن	معیار	وزن	معیار	وزن	معیار
۰/۵۹	ویژگی‌های جمعیتی	۰/۶۰	ویژگی‌های جمعیتی	۰/۸۳	ویژگی‌های جمعیتی
۰/۷۸	دلبستگی به مکان	۰/۷۴	دلبستگی به مکان	۰/۹۵	دلبستگی به مکان
۰/۶۸	سرمایه اجتماعی	۰/۸۳	سرمایه اجتماعی	۰/۸۶	سرمایه اجتماعی
۰/۸۴	روابط اجتماعی	۰/۹۴	روابط اجتماعی	۰/۷۳	روابط اجتماعی
۰/۶۴	مشارکت	۰/۸۶	مشارکت	۰/۶۰	مشارکت
۰/۹۱	آگاهی	۰/۵۹	آگاهی	۰/۵۷	آگاهی
۰/۸۷	تنوع منابع	۰/۶۵	تنوع منابع	۰/۶۶	تنوع منابع
۰/۷۳	کارایی جامعه محلی	۰/۷۸	کارایی جامعه محلی	۰/۹۱	کارایی جامعه محلی

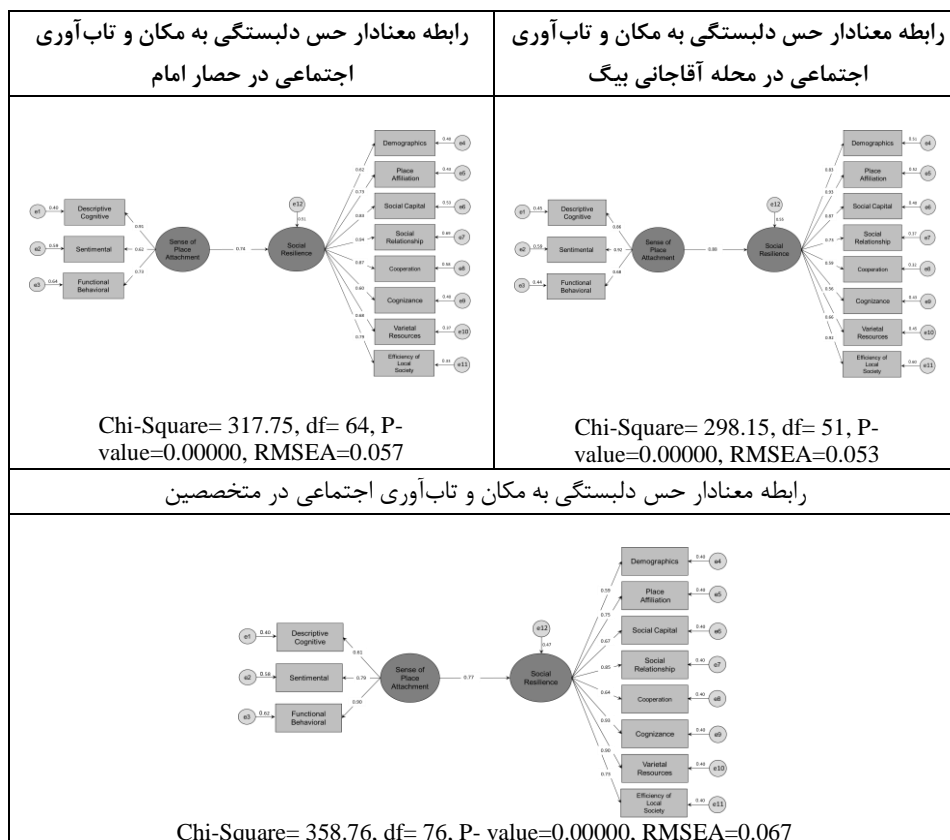

شکل ۴: مدل تحلیل عاملی تأییدی و ضریب همبستگی مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در

محلات مورد مطالعه

• تأثیر حس دلبستگی به مکان در تاب‌آوری اجتماعی

نتایج تحلیل‌های ارائه شده، نشان می‌دهد که مدل اندازه‌گیری عوامل، در سه محله آقاجانی بیگ، حصار امام و متخصصین، مناسب و کلیه‌ی اعداد و پارامترهای مدل معنادار است. شکل ۵ حاکی از این است که بین حس دلبستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی در محلات شهری، رابطه علی و مستقیم وجود دارد به این معنی که با ارتقاء حس دلبستگی در مکان و شاخص‌های آن در محلات شهری، تاب‌آوری اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. همچنین ضریب و میزان تأثیر حس دلبستگی به مکان در تاب‌آوری اجتماعی ساکنین محلات در محله آقاجانی بیگ برابر با ۰/۸۸، در حصار امام، ۰/۷۴ و در متخصصین برابر با ۰/۷۷ می‌باشد (یعنی میزان تأثیر حس دلبستگی به مکان در تاب‌آوری اجتماعی ساکنین محلات شهری متفاوت است). این ارتباط در محله آقاجانی بیگ، بیشتر از دو محله حصار امام و متخصصین است.

شکل ۵: مدل تحلیل عامل تأییدی و تعیین رابطه بین حس دلبستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی در محلات مورد مطالعه

در نهایت، جدول ۱۱ معناداری مدل نهایی را بر اساس شاخص‌های ذکر شده نشان می‌دهد.

جدول ۱۱: بررسی معناداری مدل

CFI	P	CMIN/DF	RMSEA	
۱/۶۹	۰/۰۳۷	۲/۸۹	۰/۰۵۳	محلّه آقاجانی بیگ
۱/۷۸	۰/۰۲۹	۲/۳۴	۰/۰۵۷	حصار امام
۱/۴۶	۰/۰۴۴	۳/۴۸	۰/۰۶۷	متخصصین

تحلیل یافته‌ها و بررسی نقش حس دل‌بستگی به مکان در تاب‌آوری اجتماعی در محلات شهری از سه نوع بافت متمایز (بافت فرسوده، اسکان غیررسمی و بافت جدید) حاکی از این است که معیار حسی - عاطفی در محلّه آقاجانی بیگ، معیار توصیفی - شناختی در حصار امام و معیار عملکردی - رفتاری در متخصصین، بیشترین بار و وزن را نسبت به سایر معیارهای گروه خود در محلات مورد مطالعه داشته‌اند؛ که در ادامه تحلیل تفاوت نتایج حاصل شده از سه محلّه به تفکیک بیان می‌شود:

مطابق مدل خروجی نرم‌افزار برای مدل‌سازی دل‌بستگی به مکان (شکل ۳)، در محلّه آقاجانی بیگ معیار حسی - عاطفی از نظر پاسخ‌دهندگان بیشترین تأثیر را در دل‌بستگی به مکان می‌گذارد و در رتبه‌های بعدی به ترتیب معیار توصیفی - شناختی و سپس عملکردی - رفتاری قرار می‌گیرند؛ که با اولویت‌بندی شاخص‌های مربوط به هریک از معیارها بر اساس ضرایب به‌دست‌آمده، استنباط می‌شود که این عوامل به‌خوبی با مشاهده حضور افراد قدیمی ساکن در محلّه قابل‌برداشت است، همچنین شنیدن اینکه با افتخار خود را ساکن و یا متولد این محلّه معرفی می‌کنند نیز نشانی، از حس غرور و عزت‌نفس در آن‌هاست و این عوامل را دارای تأثیر زیادی در دل‌بستگی به مکان می‌دانند. مشخص است که قدمت محلّه و حضور افراد بومی، اندوخته‌های ذهنی مثبت گذشته مانند خاطرات و روابطی که در این محلّه برقرار بوده، کاملاً خودنمایی می‌کند. به دلیل یکی بودن محل کار و زندگی، تعلق به محل کار و همچنین با توجه به سابقه این محلّه در برگزاری مراسم و آیین‌ها خصوصاً مراسم مذهبی ماه محرم و صفر، برگزاری مراسم‌های عزاداری در مسجد محلّه و برپایی ایستگاه‌های صلواتی نذورات، مشخص می‌شود که مشارکت در فعالیت‌های این‌چنینی می‌تواند با انسجام‌بخشی و یکی شدن جماعت، دل‌بستگی به مکان را سبب شود.

در حصار امام، معیار توصیفی - شناختی از نظر پاسخ‌دهندگان بیشترین تأثیر را در دل‌بستگی به مکان می‌گذارد و در رتبه‌های بعدی به ترتیب معیار عملکردی - رفتاری و حسی - عاطفی قرار می‌گیرند؛ که این‌گونه استنباط می‌شود که به دلیل برون‌گرا بودن سبک زندگی در این

محله و حضور و تعامل زیاد با مکان حضور افراد در مکان و گردهمایی‌های همسایگی که در کوچه‌ها به چشم می‌خورد، تعداد دفعات و مدت‌زمان حضور در مکان و خاطرات مشترک با سایرین و مکان، تعامل و روابط اجتماعی و وابستگی اجتماعی را سبب شده است اما از طرفی عدم جلب رضایتمندی ساکنان از محله، برآورده نشدن مطلوب نیازهای آنان و بی‌توجهی به عوامل کالبدی و ... و نهایتاً پایین بودن منزلت اجتماعی محله مذکور که عدم رغبت برای ماندن و عدم تعلق به محله را سبب می‌شود و منافی حس غرور و عزت‌نفس است می‌تواند از دلایل تنزل دو معیار عملکردی - رفتاری و حسی - عاطفی به رتبه‌های بعدی باشند.

در متخصصین، معیار عملکردی - رفتاری از نظر پاسخ‌دهندگان بیشترین تأثیر را در دلبستگی به مکان می‌گذارد و در رتبه‌های بعدی به ترتیب معیار حسی - عاطفی و توصیفی - شناختی قرار می‌گیرند؛ که با اولویت‌بندی شاخص‌های مربوط به هریک از معیارها براساس ضرایب به‌دست‌آمده، این‌گونه می‌توان تحلیل کرد که به دلیل جدید بودن این محله و مناسب بودن عوامل کالبدی مثل مبلمان و تجهیزات شهری و ... نسبت به سایر مناطق شهر، وجود فضایی برای گذران اوقات، گردهمایی و برقراری تعاملات، این موارد را در اذهان ساکنان از عوامل مؤثر در دلبستگی به مکان قرار می‌دهد. بدیهی است که به‌دلیل بالا بودن منزلت اجتماعی این محله، شاخص‌های مذکور در ساکنان این محله بالاست و از نظر آن‌ها این عوامل می‌تواند در دلبستگی به مکان تأثیر بالایی داشته باشد. همچنین نوع سکونت (مالکیت) با دلبستگی به مکان رابطه دارد.

از طرفی در مدل خروجی نرم‌افزار برای مدل‌سازی تاب‌آوری اجتماعی (شکل ۴) مشاهده می‌شود، در محله آقاجانی بیگ معیار دلبستگی به مکان و در رتبه‌های بعدی، معیار کارایی جامعه محلی و سپس سرمایه اجتماعی به ترتیب سه معیار با بالاترین تأثیر در تاب‌آوری اجتماعی هستند. حضور افراد، با سابقه سکونت بالا و وجود ابنیه با تعداد طبقات کم که نتیجتاً شناخت افراد از همسایگان را سبب می‌شود و نظارت بالای مغازه‌داران و حضور و تردد بالای افراد در محله، حس امنیت قابل‌قبولی را در افراد حاضر در این محله القا می‌کند، قدمت این محله و وجود عناصر شاخصی مثل سقاخانه و مسجد محله، این هویت را متبادر می‌کند که در نتیجه این حس امنیت و هویت را مؤثر در تاب‌آوری اجتماعی می‌دانند. همچنین استفاده از شبکه‌های اجتماعی، با ایجاد پیوند جامعه و حس محلی در همبستگی اجتماعی (و بالعکس) تأثیرگذار است و این همبستگی و انسجام اجتماعی می‌تواند تاب‌آوری بالای اجتماعی را منتج شود.

در حصار امام معیار روابط اجتماعی و در رتبه‌های بعدی، معیار مشارکت و سپس سرمایه اجتماعی به ترتیب سه معیار با بیشترین تأثیر در تاب‌آوری اجتماعی هستند. می‌توان این‌گونه تفسیر که از نظر پاسخ‌دهندگان، در صورت پاسخگویی به انتظارات ساکنان و ارتباط و همکاری سازمان‌ها در خصوص رسیدگی و توجه به این مکان می‌توان به تاب‌آور شدن اجتماعی این محله امید داشت. همچنین استفاده از شبکه‌های اجتماعی، با ایجاد پیوند جامعه و حس محلی در همبستگی اجتماعی (و بالعکس) تأثیرگذار است و این همبستگی و انسجام اجتماعی می‌تواند تاب‌آوری بالای اجتماعی را منتج شود. همان‌طور که در سه معیار مشاهده می‌شود پیوندهای اجتماعی نظیر روابط و تعاملات اجتماعی، مشارکت و همکاری افراد و همبستگی اجتماعی در هر سه معیار مؤثر بوده است بنابراین آنچه در این بافت به چشم می‌خورد اهمیت روابط بین ساکنان آن است که موجب پیوند بین ساکنین و ساکنین و مکان می‌شود.

در متخصصین، معیار آگاهی و در رتبه‌های بعدی، معیار منابع و سپس روابط اجتماعی به ترتیب سه معیار با بیشترین تأثیر در تاب‌آوری اجتماعی هستند. بدین معنی که بها دادن به ظرفیت یادگیری مهارت‌ها، خلاقیت و دانش عملی برای برخورد با مخاطرات در این مکان و مؤثر دانستن آن و همچنین دسترسی بالای ساکنان این مکان به منابع مالی و سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، تنوع بالای منابع مالی و سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در این مکان و توزیع عادلانه منابع مالی و سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در این مکان، نسبت به کل شهر، می‌تواند تاب‌آوری بالای اجتماعی را منتج شود.

نتیجه‌گیری

مهم‌ترین نتیجه کاربردی برآمده از دل پژوهش‌های تاب‌آوری اجتماعی، این است که می‌توانیم با ارتقاء توانمندی افراد، آن‌ها را در دستیابی به احساس هویت و کارآمدی، توانایی تصمیم‌گیری، هدف‌گذاری و باور به آینده برای ابراز همدلی و مهربانی، رابطه با هم‌نوعان و هماهنگی فرد و محیط یاری نمود؛ چراکه تاب‌آوری فقط این نیست که در مقابل بحران‌ها و شرایط آسیب‌زننده و خطرناک، پایدار بمانیم بلکه در مفهومی عمیق، به معنای همدلی، همیاری، مشارکت و حضور فعال و سازنده در فضا است. نتایجی که به بروز رفتارهای مسئولانه و متعهدانه افراد نسبت به محیط خواهد انجامید. همچنین در این راستا اهمیت توجه به خصوصیات بافت‌های فرسوده، جدید و غیررسمی و بررسی تجربیات انسانی، روابط اجتماعی و پیوند میان ساکنین و مکان، از سویی و رفتارهای مشارکت‌جویانه شهروندان در فرایندهای

توسعه پایدار و ارتقاء و بهبود شرایط زیستی و سکونتی از سویی دیگر، سهم بزرگ آن در عمق بخشیدن به دانش ارتباطات انسان و محیط می‌باشد.

همان‌طور که در قسمت یافته‌ها به تفصیل بیان شد، نقش حس دل‌بستگی به مکان در تاب‌آوری اجتماعی در محلات شهری از نوع بافت متمایز (بافت فرسوده، اسکان غیررسمی و بافت جدید) مورد بررسی قرار گرفت و نتایج تحلیل‌ها حاکی از این است که معیار حسی - عاطفی در محله آقاجانی بیگ، معیار توصیفی - شناختی در حصار امام و معیار عملکردی - رفتاری در متخصصین، بیشترین بار و وزن را نسبت به سایر معیارهای گروه خود در محلات مورد مطالعه داشته‌اند. همچنین در مؤلفه تاب‌آوری اجتماعی، معیارهای دل‌بستگی به مکان، کارایی جامعه محلی و سرمایه اجتماعی در محله آقاجانی بیگ؛ معیار روابط اجتماعی، مشارکت اجتماعی و سرمایه اجتماعی در حصار امام و معیار آگاهی، تنوع منابع و روابط اجتماعی در متخصصین، به ترتیب بیشترین بار و وزن را نسبت به سایر معیارهای گروه خود در محله مورد مطالعه داشته‌اند؛ بنابراین آنچه از یافته‌ها قابل تحلیل می‌باشد، این است که دو مؤلفه انسان و مکان و فرآیند تعاملی بین آن‌ها (تعاملات انسان - انسان و انسان - مکان) به‌عنوان مؤلفه بعدی را در ایجاد حس دل‌بستگی به مکان مؤثر دانست. بدیهی است که طی این فرآیند عامل زمان دخیل است؛ لذا دل‌بستگی به مکان نیاز به یک سابقه تعاملی با یک مکان دارد و سطح آن از نظر شدت، متفاوت است که طول مدت سکونت، تجربه دراز مدت یا قوی افراد با یک مکان، آشنایی با مکان از طریق رفت و آمدهای مکرر و برخوردهای زیاد با مکان و خاطرات خوشایند از جمله عوامل تأثیر زمان در این مقوله هستند.

همچنین مشخص شد بین حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی در محلات شهری، رابطه علی و مستقیم وجود دارد. همچنین ضریب و میزان تأثیر حس دل‌بستگی به مکان در تاب‌آوری اجتماعی ساکنین محلات در محله آقاجانی بیگ برابر با ۰/۸۸، در حصار امام، ۰/۷۴ و در متخصصین برابر با ۰/۷۷ می‌باشد (بدین معنی که میزان تأثیر حس دل‌بستگی به مکان در تاب‌آوری اجتماعی ساکنین محلات شهری متفاوت است). این ارتباط در محله آقاجانی بیگ، بیشتر از دو محله حصار امام و متخصصین است؛ بنابراین می‌توان در هر محله با توجه به اولویت اهمیت و ضریب تأثیر هر معیار و شاخص پیشنهادات و اقدامات را ترتیب اثر داد؛ لذا با توجه به اهمیت روزافزون و ضروری موضوع، در این پژوهش به منظور افزایش حس دل‌بستگی به مکان و تاب‌آوری اجتماعی محله‌های شهری، پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌شود:

- معنا دادن به تجربه مکانی ساکنین و تداعی معانی فردی و اجتماعی مکان با شناسایی و به‌کارگیری ارزش‌های فرهنگی و نشانه‌های نمادین همچنین حفظ و تقویت خاطره‌سازی مکان؛
- تدارک زمینه‌های آشنایی ژرف با مکان را تا یکپارچگی فرد و مکان، از طریق به اشتراک گذاشتن معانی احساسی و عاطفی مردم بر پایه تجارب مشترک آن‌ها؛
- ایجاد زمینه‌ای برای تحقق رنگ تعلق به مکان در جهت تحکیم دلبستگی به مکان و تقویت تعهد و فداکاری برای آن؛
- مهیا ساختن جامعه اعم از فضاها، کالبدی، شرایط روحی و روانی و اجتماعی و اقتصادی، برای روند عادی زندگی و معیشت انسان‌ها؛
- ایجاد شورای اجتماعی محله با بهره‌مندی از ساکنان قدیمی علاقمند به محله به‌عنوان سرمایه‌های اجتماعی موجود؛
- تقویت همگرایی و هم‌پیوندی ساکنین با بهره‌گیری از مشترکات فرهنگی جهت کنترل آسیب‌های اجتماعی؛
- بهره‌گیری از فضاها، عمومی، برنامه‌های مشترک و پیوند کالبدی و فضایی برای افزایش تعاملات درون محله‌ای؛
- اطلاع‌رسانی عمومی جهت پیشگیری و مقابله با بلایای طبیعی و آماده‌سازی ساکنین برای رویارویی با شرایط اضطراری؛
- فراهم کردن بسترهای لازم جهت تشکیل نهادهای مدیریتی مردمی با اتخاذ سیاست‌های حمایتی شهروندمدار؛
- بهره‌گیری از تسهیلات لازم برای مشارکت سازمان‌های غیردولتی و مردمی در فرایند مدیریت بحران؛
- استفاده از دانش، نوآوری و آموزش برای ایجاد فرهنگ امنیت و تاب‌آوری در جامعه؛
- آموزش مدیران محلی در کنار آموزش ساکنان در راستای کاهش اثرات بلایا؛
- و ...

منابع

- دانشپور، عبدالهادی؛ سپهری مقدم، منصور و چرخیان، مریم. (۱۳۸۸). «تبیین مدل دل‌بستگی به مکان و بررسی عناصر و ابعاد مختلف آن»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳۸، ۳۷-۴۸.
- رضایی، محمدرضا. (۱۳۹۲). «ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی و نهادی جوامع شهری در برابر سوانح طبیعی، مطالعه موردی: زلزله‌ی محله‌های شهر تهران»، دوفصلنامه‌ی مدیریت بحران، ۱۲(۱)، ۲۷-۳۸.
- سجاذزاده، حسن. (۱۳۹۲). «نقش دل‌بستگی به مکان در هویت بخشی به میدان‌های شهری (نمونه‌ی موردی، میدان آرامگاه شهر همدان)»، نشریه باغ نظر، ۱۰(۲۵)، ۷۹-۸۸.
- فلاح، محمدصادق. (۱۳۸۵). «مفهوم حس مکان و عوامل تشکیل‌دهنده آن»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۶، ۵۷-۶۶.
- کردکریمی امیر و روشنایی، علی. (۱۳۹۵). «مطالعه گونه‌شناسی و شیوع شناسی رفتارهای وندالیستی (مورد مطالعه: دانش‌آموزان دوره متوسطه ناحیه‌ی یک همدان)»، دوفصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۵(۹)، ۵۳-۷۴.
- لقمان، منا؛ زرآبادی، زهراسادات سعیده و بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۷). «سنجش و مقایسه سرمایه اجتماعی در گونه‌های متفاوت محلات شهری (نمونه موردی: محله سلطان میراحمد و فین کاشان)». دوفصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۷(۱۳)، ۸۹-۶۱.
- نقدی، اسداله؛ وحدت، سلمان و سجاذزاده، حسن. (۱۳۹۵). «نقش سرمایه‌های اجتماعی در دل‌بستگی به مکان در محلات سنتی (نمونه موردی: محلات شهر همدان)» مطالعات جامعه‌شناسی شهری، ۶(۱۱۸)، ۲۳-۵۲.
- Adger, W. N. (2000). "Social and ecological resilience: Are they related?", *Progress in Human Geography*, Vol. 24(3), 347-364.
- Ahrentzen, S. B. (1992). *Home as a workplace in the lives of women*. In I. Altman & S. M. Low, Eds. Place Attachment, New York: lenum, 113-138.
- Ainuddin, S. and Routray, J. K. (2012). "Earthquake Hazards and Community Resilience in Baluchistan". *Natural Hazards*, Vol. 63(2), 909-937.
- Amaratunga, D. and Haigh, R. (2011). *Post-Disaster Reconstruction of the Built Environment – Building for Resilience*. U.K.: Wiley-Blackwell.
- Arefi, M. (2011). *Design for resilient cities-Reflection from a studio*. Companion to *Urban Design*, edited by Tridib Banerjee and Anastasia Loukaitou-Sideris, Routledge. Taylor & Francis Group.
- Bassett, M.A. (2011). *The Role of Historic Resources in Fostering Sense of Place: A Study of Sense of Place in Uptown and Tiesanta (M.A. Thesis)*. San Diego State University.
- Bonaiuto, M., Aiello, A., Perugini, M., Bonnes, M., & Ercolani, A. P. (1999). Multidimensional perception of residential environment quality and neighbourhood attachment in the urban environment. *Journal of environmental psychology*, 19(4), 331-352.
- Carpenter, S., Walker, B., Anderies, J. M., & Abel, N. (2001). From metaphor to measurement: resilience of what to what?. *Ecosystems*, 4(8), 765-781. Chawla, L.

- (1992). *Childhood place attachments*. In I. Altman and S. Low (Eds.), *Place Attachment*, New York: Plenum Press, 63-86.
- Cinner, J.; Fuentes, M. M. P. B. and Randriamahazo, H. (2009). "Exploring social resilience in Madagascar's marine protected areas". In: *Ecology and Society*, Vol. 14(1), 41-48.
- Cumming, G. (2011). "Spatial resilience in social-ecological systems". *Landscape Ecol*, Vol. 26(10), 900-908.
- Cutter, S. L., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E., & Webb, J. (2008). A place-based model for understanding community resilience to natural disasters. *Global environmental change*, 18(4), 598-606.
- Deutsch, K.; Yoon, S. Y. and Goulias, K. (2010). *Modeling sense of place using a structural equation model*. 90th annual meeting of the Transportation Research Board, California.
- Godschalk, D. (2003). "Urban Hazard Mitigation: Creating Resilient Cities". *Natural Hazards Review*, Vol. 4(3), 136-143.
- Grootaert, C. (2005). *Measuring social capital: An integrated questionnaire*. World Bank Working Paper 18, World Bank, Washington DC.
- Holling, C. S. (1973). "Resilience and Stability of Ecological Systems". *Annual Review of Ecology and Systematic*, Vol. 4, 1-23.
- Keck, M. and Sakdapolrak, P. (2013). "What is social resilience? Lessons learned and ways forward". *ERDKUNDE: Scientific Geography*, Vol. 67(1), 5-19.
- Kuhlicke, C., Steinführer, A., Begg, C., Bianchizza, C., Bründl, M., Buchecker, M., ... & Lemkow, L. (2011). Perspectives on social capacity building for natural hazards: outlining an emerging field of research and practice in Europe. *Environmental Science & Policy*, 14(7), 804-814.
- Kyle, G., Graefe, A., Manning, R., & Bacon, J. (2004). Effects of place attachment on users' perceptions of social and environmental conditions in a natural setting. *Journal of environmental psychology*, 24(2), 213-225.
- Low, S. M. and Altman, I. (1992). *Place attachment: a conceptual inquiry*. In Low, S.M. and Altman, I. (Eds.) *Place Attachment*, New York: Plenum Press, Vol. 12, 1-12.
- Lucini, B. (2013). "Social capital and sociological resilience in megacities context, Catholic University of Sacred Heart, Milan, Italy". *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, Vol. 4 (1), 58-71.
- Marcus, C.C. (1992). *Environmental memories*. In Low, S.M. and Altman, I. (Eds.) *Place Attachment*, New York: Plenum Press.
- Mayunga, J. S. (2007). *Understanding and Applying the Concept of Community Disaster Resilience: A Capital-Based Approach*. Summer Academy for Social Vulnerability and Resilience Building, pp. 1-16.
- Mesch, G. S. and Manor, O. (1998). "Social ties, environmental perception, and local attachment". *Environment and Behavior*, Vol. 30(4), 504-519.
- Masten, A. S. and Powell, J. L. (2003). *A Resilience Framework for Research, Policy and Practice. Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities*. Cambridge University Press.

- Morrow-Howell, N.; O'Neill, G. and Greenfield, J. C. (2011). *Civic Engagement: Policies and Programs to Support a Resilient Aging Society*. Resilience in Aging, Springer New York, 147-162.
- Normandin, J. M.; Therrien M. C. and Tanguay, G.A. (2011). *City strength in times of turbulence: strategic resilience indicators*. Urban Affairs Association 41st Conference, New Orleans.
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American journal of community psychology*, 41(1-2), 127-150.
- OXFORD advance learners dictionary. (2005). *7th ed., Oxford university press*.
- Proshansky, H. M.; Fabian, A. K. and Kaminoff, R. (1983). "Place-identity: physical world socialization of the self". *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 3, 57-83.
- Qian, J.; Zhu, H. and Liu, Y. (2011). "Investigating urban migrant's sense of place through a multi-scalar perspective". *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 31, 170-183.
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion Limited.
- Riley, R. (1992). *Attachment to the Ordinary Landscape*. In I. Altman and S. M. Low (Eds.), *Place Attachment*, New York: Plenum Press.
- Ross, H., Cuthill, M., Maclean, K., Jansen, D., & Witt, B. (2010). Understanding, enhancing and managing for social resilience at the regional scale: opportunities in North Queensland.
- Scannell, L. and Gifford, R. (2010). "Defining place attachment: A tripartite organizing framework". *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 30, 1-10.
- Shumaker, S. A. and Taylor, R. B. (1983). *Toward a clarification of people-place relationships: A model of attachment to place*. In N. R. Feimer and E. S. Geller (Eds.), *Environmental Psychology: Directions and perspectives*, New York: Praeger, 119-251.
- Stedman, R. C. (2003). "Is it really a social construction? The contribution of physical environment to Sense of place". *Society and Natural Resources*, Vol. 16, 671-685.
- Steele, F. (1981). *Sense of Place*. Boston, MA: CBI Publishing Company, Inc.
- Tuan, Y. F. (1980). "Rootedness versus sense of place". *Landscape*, Vol. 24, 3-8.
- Twigg, J. (2007). *Characteristics of a Disaster-Resilient Community a Guidance note*. Version 1 (for Field Testing) August 2007, for the DFID.
- Williams, D. R. and Vaske, J. J. (2003). "The measurement of place attachment: Validity and generalizability of a psychometric Approach". *Forest Science*, Vol: 49(6), 830-840.
- Zarin, H. L. (2010). *Making Place and Identity in the Interstices: Ribeirinho landscapes in the Terra Do Meio (Land of the Middle), Para, Brazil (Ph.D. Thesis)*. The University of Florida.